

ТИПОЛОГІЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗБІРЦІ А. КРИМСЬКОГО „БЕЙРУТСЬКІ ОПОВІДАННЯ”

Праці з мовознавства свідчать про постійне всебічне ґрунтовне дослідження складного речення, активне опрацювання проблем, пов'язаних із цими одиницями. Протягом усього періоду розвитку синтаксису як науки сформувалися різні підходи до вивчення системи основних синтаксичних одиниць, їх структури і семантики, синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Так, теоретичні засади вивчення складного речення були викладені у роботах таких мовознавців, як: Л. Булаховський, Н. Волгіна, Я. Головацький, І. Кручиніна, Й. Лозинський, М. Лучкай, Л. Максимов, А. Медушевський, М. Петерсон, О. Пешковський, М. Поспелов, С. Смаль-Стоцький, П. Фортунатов.

Серед українських лінгвістів II половини ХХ ст. це питання стало об'єктом вивчення С. Бевзенка, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, Я. Димарського, А. Загнітка, М. Каранської, А. Кващука, М. Кобилянської, В. Кононенка, М. Русанівського, І. Слинька, К. Шульжука та ін.

У кінці ХХ ст. мовознавці почали приділяти увагу з'ясуванню місця складних речень у творчих доробках письменників; зокрема досліджено синтаксис наукового стилю І. Франка (О. Труш), семантику і структуру складного речення Є. Гуцала (Н. Морозова), типи підрядних речень у різних художніх текстах, як україномовних, так і англійських (Ю. Бойко, О. Луценко) тощо.

Проте у жодній із праць такого зразка не вивчалася специфіка типології і функціонування складних речень у збірці „Бейрутські оповідання” відомого українського історика, письменника, сходознавця Агатангела Кримського, що й зумовлює актуальність теми нашої роботи. Метою статті є аналіз складних речень у мові оповідань зазначеної збірки.

У мові збірки „Бейрутські оповідання” А. Кримського складні речення посідають чільне місце. Складні сполучникові речення вирізняються найбільшим ступенем диференціації смислових відношень між предикативними частинами і наявністю додаткових засобів зв'язку (сполучників, сполучних слів). Зокрема, складносурядні речення в оповіданнях представлені конструкціями єднального значення, які вказують на одночасність дій [5, с. 234], де предикативні частини поєднані за допомогою асемантичного сполучника *і*: *Коло порога стояла, схрестивши руки, свята черниця Лябібе, і блаженна християнська радість виграла на її лиці* [2, с. 582]. *За те люди його поважають, і*

пацієнти ще од нього не одкидаються [2, с. 538]; причинно-наслідкові відношення [5, с. 234]: *Аж раптом він упізнав Жяммеля, і слова з молитви обірвалися* [2, с. 545]. У деяких випадках поряд зі сполучником **і** використовується конкретизатор **тепер**: *Вона теж надслухувала Жяммелеву приповідь, і **тепер** почалися з того смішки* [2, с. 562].

Наступну групу становлять складносурядні речення зіставно-протиставного значення, що виражають зіставні (*Ти – посол од Росії, а вже ж душі й серця всіх бейрутян щиро хиляться перед тією православною державою* [2, с. 563]. *Ба коли ж тая католицька мова хліб нам дасть, а за московською мовою ми з голоду помremo* [2, с. 554]) або протиставні відношення (*Тільки ж сиділо тут парубоцтво й жіноцтво не вкупи, а розбивалися вони на два окремі гуртки* [2, с. 553]. *Вона була вбрана в атласне плаття, біле-білесеньке, а сама вона – аж чорна!..* [2, с. 569]). Формальним показником синтаксичного зв'язку і семантичних відношень у реченнях зіставно-протиставного типу виступає сполучник **а**.

Складносурядні речення розділового, приєднувального і градаційного значення у „Бейрутських оповіданнях” у первинному вигляді відсутні, хоч у незначній кількості функціонують у структурі складних синтаксичних конструкцій.

Треба звернути увагу й на те, що в досліджуваних оповіданнях А. Кримського наявні й сурядні конструкції мішаного типу, в яких окремі одиниці поєднуються різними щодо значення сполучниками сурядності [3, с. 176]. Таке оформлення складносурядного речення зумовлене потребою передати складну думку диференційовано, наприклад: *Та в Бейруті мусульман мало, а християн – сила, і вони здебільше багатирі, і за ними стоять європейські консульства, а мусульмани здебільша харпаки, і ніякі консули за них не дбають* [2, с. 588]. *У пані Гедійїхи один тиббах стояв був сьогодні на столі, і в нім варилися зелені стручки квасолі з бараниною; а два другі тиббахи стояли коло столу на землі, і там у казанах кипіла брудна білизна* [2, с. 533].

Наведені складносурядні багатокomпонентні конструкції характеризуються тим, що їхні частини перебувають в єднально-перелічувальних та зіставно-протиставних відношеннях і становлять собою єдину комунікативну одиницю.

Із-поміж використаних складносурядних речень в оповіданнях домінують єднальні утворення – 43 %, менш продуктивними є складносурядні речення зіставно-протиставного значення – 28 %, наступну позицію займають причинно-наслідкові складносурядні речення – 21 %, і лише 8 % відведено складносурядним реченням мішаного типу.

Серед загальної кількості складносурядних речень у мові „Бейрутських оповідань” переважають відкриті конструкції – 64 %, решту, 36 %, становлять складносурядні речення закритої структури.

Відношення підрядної залежності характеризуються великою різноманітністю форм їх вираження, наслідком чого є наявність низки моделей побудови складнопідрядних речень. Усю структурно-семантичну розмаїтість таких конструкцій можна звести до двох загальних груп, у зв'язку з чим, залежно від особливостей взаємодії підрядної частини з головною, виділяють складнопідрядні речення розчленованої і нерозчленованої структури.

Особливістю складнопідрядних речень, що функціонують у збірці „Бейрутські оповідання”, є функціонування наступних семантико-граматичних груп складних речень із підрядним зв'язком, де основним засобом вираження підрядного зв'язку і смислових відношень між частинами речень виступають різного характеру сполучники та сполучні слова.

Так, складнопідрядні речення нерозчленованої структури охоплюють складнопідрядні речення з підрядними:

з'ясувальними (19 %): *Чи гаразд, **щоб** бідолашним дітям не давали волі за цілий тиждень аніже?* [2, с. 529]. *Нарешті їм прийшло на думку, **що** з Ельянового голосіння можна собі зробити дуже втішну забавку* [2, с. 540]. *Гірняк шейх Жяммель не розумів, **чого** Гедійє так пишається з тих лицемірних штук* [2, с. 550]. *Ох, коли би ви знали, **як** добре виховують у російських школах!..* [2, с. 555]. *Не можна пером списати, **який** галас зчинився після цих слів* [2, с. 558];

означальними (16 %): *Свята церква не знає таких ангелів-хранителів, **щоб** звалися вони Фуад або Несім* [2, с. 530]. *Особливо ж єсть там один звук, **що** рідко хто з європейців навчиться його коли-небудь вимовляти* [2, с. 539]. *То – сторона, **де** діти, після бога й царя, шанують своїх батьків найвищ од усього на світі, не піднімають горделивої виї, не сміють пари з уст пустити проти батьків... [2, с. 555]. Отак розмовляли поміж собою п'ятеро панів, дивлячись з високого балкона на один із найчудовіших краєвидів, **який** можна побачити на землі* [2, с. 576]. *Це – такий час, **коли** матіркам хочеться трохи проходитися перед обідом, хочеться трохи подихати чистим повітрям* [2, с. 586];

займенниково-співвідносними (6 %): ***Хто** старший за тебе на день, **той**, мабуть, чи не на сто літ за тебе розумніший* [2, с. 538]. ***Хто** захоче дітей розсудити, **тому** просто треба повіситися* [2, с. 533].

Серед складнопідрядних речень розчленованої структури в оповіданнях А. Кримського функціонують речення з підрядними:

допусту (12 %): *А вже ж дітей своїх, хоч самі вдають католиків, нізащо не охрестять по-католицькому!..* [2, с. 549];

мети (11 %): *Та щоб людей до гріха не призводитьи, треба жінкам неодмінно затуляти обличчя манділем* [2, с. 544];

умови (10 %): *Чи одна з-поміж них була б виглядала справжньою бездоганною красунею, розкішною смуглявою, якби товста верства білил не споганувала її гарного обличчя...* [2, с. 553];

причини (9 %): *Сонце смалило не сильно, бо подихав легесенький морський вітерець із заходу* [2, с. 596];

часу (5,8 %): *У матері в кухні саме був уже доспів один з наставлених казанів, коли почувся духовний дуєт Хосни з Ельяном* [2, с. 531];

способу дії (5,2 %): *Дочки охоче повідкидали манділі набік, поцілували Гендійїху в руку та й посідали на дивані, як сидять європейці* [2, с. 544];

міри і ступеня (4 %): *Я досі вже побейрутився..., мабуть, що й мову дамаську досі вкрай забув* [2, с. 546];

місця (2 %): *Не перестаючи муркотіти слова з молитов та підспівувати децю гизниво-божественним гласом, старий Гедіїє пішов туди, де чув гомін* [2, с. 545].

Своєрідність мови проаналізованих оповідань полягає у переважанні підрядних речень допусту й мети та у відсутності складнопідрядних речень із підрядними наслідку, порівняльними та спровідними.

Характерною рисою використаних А. Кримським складнопідрядних речень є також домінування постпозиції підрядної частини стосовно головної – 73 % зі 100 %.

Набули поширення у „Бейрутських оповіданнях” і складнопідрядні багатокомпонентні речення, що, залежно від способів моделювання, поділяються на кілька різновидів.

Для мови оповідань характерна наявність складнопідрядних речень із послідовною підрядністю, яка є найбільш поширеним типом багатокомпонентних складнопідрядних речень – 68 %: *Старий піп, отець Думеній, Ярославо стукав об землю своєю патерицею, бо сподівався, що його слово буде найлучче* [2, с. 559]. *Вся страва бухнула із столу вниз тай не куди, як у казанок з білизною, де вода аж клекотіла, випарюючи геть увесь бруд із шмаття* [2, с. 533]. *Та він не був би такий гордий, якби чув, що діється в сусідній хаті, де була молодіж* [2, с. 562].

В основному в оповіданнях функціонують складнопідрядні речення із послідовною підрядністю, де на першому місці головна частина, до якої приєднуються підрядні конструкції з двоступеневою, рідше триступеневою підрядністю [5, с. 312], що представлена різними за

структурно-семантичним характером видами, зокрема: підрядними з'ясувальними, означальними, мети, місця, умови та ін.

Поміж складнопідрядних речень з однорідною та неоднорідною супідрядністю домінують складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю.

Серед неоднорідної супідрядності, до якої належать складнопідрядні речення з кількома підрядними, у яких підрядні частини по-різному пояснюють головне речення [4, с. 638], що становить 24 %, фіксуємо різночленну неоднорідну супідрядність (68 %): *Як попрощалися гості, то хакім Гедійє з жінкою та Жяммелем вийшли ще за ними на подвір'я, щоб надвести їх до хвіртки* [2, с. 564]; паралельну неоднорідну супідрядність (32 %): *Увійшовши з дочками до залі й попавшись у самий вир густої людської юрби, де не видно було жоднісінького знайомого обличчя, шейх Жяммель, мало не запаморочений, протовпився з дочками швидше до стінки, до дивану, де й нащукав собі порожні місця* [2, с. 572]. Таким конструкціям притаманні різні варіанти розміщення підрядних частин щодо головної.

Однорідною супідрядністю називається вид підпорядкування, при якому кілька підрядних частин одного типу пояснюють головну частину чи якийсь її член в одному плані, в одному відношенні [4, с. 637]: *Вона скочила з крісла, тупнула ногою і, забувши з гніву, де вона, в якій стороні й якою мовою тут говорять люди, грізно крикнула* [2, с. 592]. *Коли ж надійшла шоста, коли кавалери пообнімали своїх дам і, притиснувши їх до себе, закутилися по залі, шейх Жяммель підвівся і грошовитим голосом гукнув* [2, с. 572]. *Може, воно здається такечки через те, що сьогодні неділя і що на Лябібі – нава парадна чорна сукня?* [2, с. 580].

Ці конструкції становлять 5 % від усіх багатокомпонентних складнопідрядних речень, серед яких переважають одиниці з підрядними означальними. Крім того, підрядні частини в однорідних супідрядних реченнях приєднуються до головної частини як за допомогою омонімічних сполучників та сполучних слів: *що, коли*, які повторюються, так і різних сполучних слів: *де, якій (якою)*.

Представлені в оповіданнях і багатокомпонентні складнопідрядні речення із супідрядністю змішаного типу (1,6 %), де поєднується однорідна й неоднорідна супідрядності: *Коли в вас таке несправедне повітря, коли серед вас живе мати всім гріхам – нечестивість, то можуть самі собою плодитися й новітні гріхи, яких досі не було тутечки* [2, с. 562]. Здебільшого в реченнях із супідрядністю змішаного типу головна частина розташована між підрядними.

Серед складнопідрядних речень із кількома підрядними письменник використовує і такі речення, у яких по-різному комбінується однорідна чи неоднорідна і послідовна підрядність, тобто речення з

комбінованою підрядністю [1, с. 90]: *Після пам'ятної різанини 1860 року, яку вчинило над християнами в Дамаску та на Лівані турецьке правління вкупі з розбійниками-друзями, більшіна дамаських християн, котрих не зарізано, не схотіла далі жити в своїм ріднім городі – Шамі (бо Дамаск вони звать „Шам”) і потоком ринула в приморський Бейрут, де на очах у європейців жити безпечніи, бо французи твердо постановили завести тут порядок і не допустити дальших розрухів* [2, с. 551]. Головна частина в таких реченнях, які є найменш поширеним видом серед багатокomпонентних складнопідрядних речень в оповіданнях – 1,4 %, може займати будь-яку позицію відносно підрядних одиниць.

Предикативні частини складнопідрядних речень пов'язані в одне ціле за допомогою семантичних: *бо, якби, хоч* (12 %) та асемантичних сполучників: *що, щоб, як* (47 %). Численими в „Бейрутських оповіданнях” є сполучні слова, виражені такими повнозначними частинами мови, як *де, коли, який, хто, що, як* (41 %).

Безсполучникові складні речення досить неоднорідні за своєю структурою. Вони характеризуються різноманітністю синтаксичних відношень між предикативними частинами. Це самостійний структурно-семантичний тип речення, який не ототожнюється ні зі складносурядними, ні зі складнопідрядними реченнями, хоч певною мірою співвідноситься з ними.

Безсполучникові складні речення в оповіданнях А. Кримського включають конструкції як з однотипними предикативними частинами (24 %), які у текстах представлені зіставно-протиставними (54,3 %): *Старша громада в своїй світлиці забалакала про своє, молода громада – знов про своє* [2, с. 557] та перелічувальними відношеннями (45,7 %): *Московська мова не торгова, нею ніхто ніде не говорить* [2, с. 554]; так і речення з різнотипними предикативними частинами (76 %) із приєднувальним значенням (71 %), де друга предикативна частина містить додаткове зауваження до першої [4, с. 630]: *Та в мене, хвалити бога, достаток є: не захотілося жити самому без дочок* [2, с. 546]. *Ти ще не знаєш наших православних бейрутчан: вони тільки дурять отих єретичних дурнів* [2, с. 549]; речення із наслідковим значенням (12,6 %), у яких друга предикативна частина означає наслідок дії чи стану першої частини [4, с. 629]: *Аж ось в однієї з гостей ентузіастично заяснило обличчя: вона разом щось пригадала* [2, с. 568]; речення із причиновим значенням (16,4 %), де друга предикативна частина розкриває причину дії чи стану першої [4, с. 629]: *Жяммелеві дочки не виблискують своїм убранням: воно на них доволі просте* [2, с. 571].

Проте мова оповідань обмежена наявністю безсполучникових складних речень із різнотипними частинами з пояснювальним, часовим, умовним та порівняльним значеннями.

Окремо в „Бейрутських оповіданнях” потрібно виділити багатокомпонентні складні речення змішаного типу. Зокрема, складні речення із сурядністю й підрядністю, продуктивність яких становить 37,9%: *Темно-зелені апельсинні дерева стояли наче різдвяні гілльця, бо геть були вкриті жовтогарячими своїми овочами, і ті овочі ярко виблискували на сонці з-поза чепурного, ніби навоскованого зеленого листа* [2, с. 596]. *Борони боже, мусульмани подумаютъ, що з тобою йдуть мусульманки, та й буде тобі халепа* [2, с. 524]; складні різнопланові багаточленні речення зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком в різних варіантах, які домінують серед багатокомпонентних конструкцій вказаного типу – 63,1%: *Знов же й коженісінького четверга наука закінчується якраз опівдні, дітей пускають додому, і вже тоді цілий четвер аж до вечора – то їхній день: нехай собі дітва гуляє вдома, нехай бігає, стрибає, веселиться, не журиється* [2, с. 529] (із сурядністю і безсполучниковим зв'язком – 39,2%). *Особливо всі глумилися з його не дуже давньої проповіді, коли він загрозив вічними пекельними муками для всіх тих, хто не одпускає 1-го январа, день трьох святителів – Василя Великого, Григорія Богослова та Йвана Златоустого; тих святителів звать у Сирії „три ясні місяці (тлатт а'мар)”* [2, с. 559] (із підрядністю й безсполучниковим зв'язком – 48%). *Був один такий четвер 5 шебата 1897 року; шебат – то нашому февраль, або лютий; езуїти були б сказали, що то вже 17-го шебата, та православні араби держаться старого стилю* [2, с. 529] (із сурядністю, підрядністю та безсполучниковим зв'язком – 12,8%).

Отже, наявність великої кількості найрізноманітніших синтаксичних утворень, які служать досконалим засобом формування, вираження і повідомлення думок, в оповіданнях збірки А. Кримського „Бейрутські оповідання” свідчить про широку структурно-семантичну різноманітність мови твору.

У процесі дослідження з'ясувалося, що специфіка синтаксису художнього стилю автора полягає у використанні складносурядних речень (12,1%) єднального та зіставно-протиставного значення, складнопідрядних речень (38%) нерозчленованої структури (складнопідрядні речення з підрядними означальними, з'ясувальними, займенниково-співвідносними) і розчленованої структури (складнопідрядні речення з підрядними способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допустовими), безсполучникових складних речень (6,3%) з однотипними зіставно-протиставними та перелічувальними відношеннями і різнотипними частинами (речення із приєднувальними, наслідковими, причиновими значеннями), усіх видів багатокомпонентних складних речень (43,6%) (складносурядні речення з кількома сурядними, складнопідрядні речення з кількома підрядними,

багатокомпонентні безсполучникові речення, багатокомпонентні складні речення змішаного типу).

Не виявлено у збірці складносурядних речень розділового, приєднувального і градаційного типу, складнопідрядних речення із підрядними наслідку, порівняльними та супровідними, безсполучникових складних речень із різнотипними частинами з часовим, пояснювальним, умовним та порівняльним значеннями.

Для оповідань А. Кримського властиве використання асемантичних і семантичних сполучників та сполучних слів як засобів оформлення зв'язку між частинами складних сполучникових речень. Так, автор віддає перевагу сполучникам – 59 % , сполучні слова становлять 41 %.

У наступних дослідженнях планується проаналізувати типологію складних речень в ідіостилі А. Кримського на матеріалі роману „Андрій Лаговський”.

Список використаної літератури

1. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення : посібник для вчителів / А. Г. Кващук. – К. : Радянська школа, 1986. – 109 с.
2. Кримський А. Ю. Поетичні твори. Оповідання / А. Ю. Кримський // Зібрання творів : в 5 т. – К., 1972. – Т. 1. – 631 с.
3. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського // Дослідження : в 2 т. – К., 1951. – Т. 2. – 408 с.
4. Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. / С. В. Шевчук, Т. М. Лобода. – К. : Арій, 2008. – 384 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Анотація

У статті з'ясовано специфіку типології і функціонування складних речень у збірці „Бейрутські оповідання” Агатангела Кримського, визначено основні засоби вираження синтаксичного зв'язку і смислових відношень між частинами складних речень, досліджено продуктивність наявних видів складних речень в оповіданнях.

Ключові слова: *складне речення, безсполучникові і сполучникові речення, семантичні та асемантичні сполучники.*

Аннотация

В статье раскрыта специфика типологии и функционирования сложных предложений в сборнике „Бейрутские рассказы” Агатангела Крымского, определены средства выражения синтаксической связи и смысловых отношений между частями сложных предложений, исследована производительность имеющихся видов сложных предложений в рассказах.

Ключевые слова: сложное предложение, бессоюзные и союзные предложения, семантические и асемантические союзы.

Summary

In the article there is research of typology and structure of complicated sentence in the collection „Bayreuth stories” of Agatangel Crymskyj. We parsed different kinds of sentences and means of syntactic connection between parts of complicated sentence.

Key words: complicated sentence, syndetic and asyndetic sentences, complicated syntactic constructions.

УДК 81'251

Вільчинська Т. В.

ЛАТИНСЬКА МОВА – МІЖНАРОДНА МОВА НАУКИ І КУЛЬТУРИ

Історична роль латинської мови як міжнародної мови науки і художньої літератури суттєво відрізняє її від численних штучних мов, що пропонувалися для міжнародного спілкування, як від тих, які набули хоча б обмеженого поширення, так і від порівняно більшої їх частини, що залишилися мертвонародженими проектами.

Метою нашої статті є спроба довести, що латинська мова в системі університетських дисциплін повинна мати не тільки професійне, а й загальнокультурне спрямування.

Будучи державною мовою багатоплемінної Римської імперії, що займала до III ст. н. е. величезну територію навколо Середземного моря, латинська мова виявилася єдиною в її західній частині мовою культури. Це своє значення вона зберегла і після падіння Західної Римської імперії у V ст. під натиском варварських племен. Аж до XII – XIII ст. латинська мова залишалася єдиною літературною мовою, знярядям художньої творчості і наукової думки, але перш за все – мовою католицької релігії, що складала основу середньовічної ідеології.

Відомий французький учений-механік, директор Національного інституту прикладних знань, професор Жан Крапель опублікував статтю під виразним заголовком „Латинь або вавилонське стовпотворіння”, в якій розвивав думку, що в умовах того, як швидко зростає багатомовність наукової літератури, все більш нагальною стає потреба у міжнародній мові, а оскільки жодна з національних мов у цій функції не зустріла б необхідної одностайної підтримки у всіх країнах, то єдине рішення проблеми – довести нинішнє функціонування латинської мови як міжнародної мови науки до такого рівня, при якому вона задовольняла би потреби спілкування у всіх галузях науки [1, с. 65]. Пізніше був